

„MOHÁCS, MOHÁCS, MIT HOZTÁL RÁNK?”
MOHÁCS ÉS A TÖRÖK HÓDOLTSÁG EMLÉKEZETE,
HATÁSAI A NÉPHAGYOMÁNYBAN

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

„MOHÁCS, MOHÁCS, MIT HOZTÁL RÁNK?”

MOHÁCS ÉS A TÖRÖK HÓDOLTSÁG EMLÉKEZETE, HATÁSAI A NÉPHAGYOMÁNYBAN

Szerkesztette

Juhász Katalin

Társszerkesztő

Nagy Zsolt



ELTE | HTK



ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Budapest
2026

A kötet kiadását Magyarország kormányának támogatása tette lehetővé az 1159/2023. (IV. 27.) kormányhatározat 17. a) pontja, továbbá a Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft. és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Nemzeti Örökség Intézete és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont (jelenleg: ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja) között létrejött, „Mohács emléke a néphagyományban” tárgyú, 46/2024. sz. vállalkozási feladatokkal vegyes kutatási és NÖRI 1439-3/2025. sz. vállalkozással vegyes felhasználási szerződés alapján

© Szerzők, 2026
© ELTE HTK, 2026

ISBN 978-963-416-538-5
ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató

Nyomdai előkészítés:
ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet
Tudományos Információs Osztály
Vezető: Kovács Éva
Képszerkesztő: Kocsis Gabriella
Kottagrafika: Pálóczy Krisztina
Térképek: Nagy Béla
Borító: Demeter Gitta
Tipográfia: Demeter Gitta
Nyomdai munka: Prime Rate Zrt., Budapest
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

JUHÁSZ KATALIN	
Bevezetés	7

MAGYAR FOLKLÓR ÉS KÖZKÖLTÉSZET

LANDGRAF ILDIKÓ	
A mohácsi csata és a törökellenes küzdelmek a történeti mondahagyományban ...	31
Csörsz RUMEN ISTVÁN	
„Mohácsi nóták” közköltészeti és irodalmi tükrében (1770–1860)	91
TARI LUIZA	
Mohács és a török hódoltság az énekes és hangszeres folklórban	119
LÁZÁR KATALIN	
<i>Jönnék a törökök...</i> Törökök a magyar népi játékszövegekben	241

NÉPSZOKÁSOK

JUHÁSZ KATALIN	
A Mohácsot követő török hódoltság emlékezete a népszokásokban	273
G. SZABÓ ZOLTÁN – JUHÁSZ KATALIN	
Törökökös elemek a mohácsi sokácok farsangi és lakodalmi szokásaiban	297

A KÁRPÁT-MEDENCEI NEMZETISÉGEK FOLKLÓRJA

HASANOVIC-KOLUTACZ ANDREA – BOSNYÁK ÉVA MIRJANA	
Mohács és a hódoltság emlékezete a hazai horvátok szóveges folklórában	331
GRIN IGOR – JUHÁSZ KATALIN	
Rigómező és a törökök emlékezete a dél-magyarországi szerbek népköltészetében	367

HORVÁTH SÁNDOR	
Törökök a grádistyei horvátok szájhagyományában	397
MUKICSNÉ KOZÁR MÁRIA	
A törökök a magyarországi szlovének néphagyományában	429
HORVÁTH SÁNDOR	
A törökök a burgenlandi németek hagyományában	457
VOLTER DOMONKOS	
A török hódoltság emlékezete a szlovák énekes folklórban	481
ADRIANA CUPCEA	
A törökök képe a román folklórban	507
JUHÁSZ KATALIN	
A törökök emlékezete a román balladákban	521
LESZJA MUSKETIK	
Oszmán-török hódítók az ukrán folklórban	543
 DÍSZÍTŐMŰVÉSZET ÉS ANYAGI KULTÚRA	
G. SZABÓ ZOLTÁN	
Fába vésett történelem: Mohács emlékezete népi ábrázolásokon	577
BARTHA JÚLIA	
Oszmán-török hatás a magyar díszítőművészetben	611
BARTHA JÚLIA	
Oszmán-török hatások a magyar táplálkozáskultúrában	629
NAGY ZSOLT	
Kertkultúra a hódoltság kori forrásokban és a <i>turquerie</i> Magyarországon	647
NAGY ZSOLT	
Török kertelemek és a török kertörökség napjainkban	669
 FÜGGELÉK	
Adattár – A kötetben található példák táblázata	709
Képek szerző-, forrás- és lelőhelyjegyzéke	743
Betűrendes helynévmagyarázó és -mutató	753

Juhász Katalin

BEVEZETÉS

1

Az 1526-os mohácsi csatavesztés az egyik legnagyobb nemzeti katasztrófaként rögzült a magyar nemzeti tudatban. A történészek többségének véleménye szerint a török túlerő miatt a vereség gyakorlatilag elkerülhetetlen volt, azonban az öt évszázad folyamán sokféle – gyakran előítéletes és bűnbakokat kereső – magyarázat született rá a legkülönbözőbb fórumokon és diskurzusokban, a történettudománytól az irodalmi feldolgozásokon keresztül a különféle folklórműfajokban megfogalmazódott népi vélekedésekig.

Mohács mint politikai és katonai korszakhatár, valamint a másfél évszázados török hódoltság a Kárpát-medence és tágabb környezetének történetében olyan mélyreható kulturális tapasztalatot jelentett, amely a különböző népek emlékezetében és hagyományában mindmáig tovább él. Jelen kötet arra tesz kísérletet, hogy ezt az örökséget ne elszigetelt nemzeti hagyományokként, hanem egymással érintkező, egymást alakító és sok tekintetben közös mintázatokat mutató kulturális rendszerként mutassa be. Kötetünk a korábbi és újabb kutatások nyomán egy eddig ilyen formában sehol sem összegzett, reprezentatívnak szánt képet rajzol Mohács és az azt követő török világ emlékezetéről a magyar népköltészetben, népzeneben, népszokásokban, a velünk élő nemzetiségek folklórában, továbbá betekintést nyújt az anyagi kultúra egyes területein – a népművészetben, díszítőművészetben, táplálkozás- és kertkultúrában – tetten érhető oszmán-török hatást mutató örökségelemekbe.

A Magyar Tudományos Akadémia Kiválósági Együttműködési programjának *Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet* című (az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem együttműködésében megvalósult) nagy projektje¹ keretében kiadott tanulmánykötetek között már akadnak olyanok, amelyekben a népi emlékezetben élő Mohács-kép is megjelenik. A 2020-ban kiadott *Örök Mohács* című szöveggyűjtemény néprajzi fejezetében például az 1926-os és 1976-os évforduló kapcsán született, leggyakrabban idézett három néprajzi munka² került újra kiadásra. Ugyanekkor adták ki azt a tanulmánykö-

1 Lásd <https://mohacs.btk.mta.hu/> (letöltés: 2026.01.04.).

2 Lásd Szendrey 1923–24; Solymossy 1926 és Sáfrány 1976 itt: B. Szabó–Farkas (szerk.) 2020: 866–927.

tetet, melynek fő tárgya az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben.³ Szerzői a különböző történelmi korok, tudománysszakok, művészeti ágak, valamint társadalmi csoportok, kulturális, politikai szereplők Mohácsról alkotott felfogását, nézeteit vizsgálták. A kötet szerzői közül Csörsz Rumen István a „mohácsi nóta” kapcsán, Békéssy Lili és szerzőtársai a zenében megjelenő kulturális emlékezet részeként mutatták be a néphagyományban is megtalálható énekváltozatokat.⁴ Hasanović-Kolutác Andrea a mohácsi identitás egyik meghatározó elemét képező (az ún. „második mohácsi csata” emlékezetét magában hordozó) busójáráshoz fűződő történeti mondát idézte, továbbá a mohácsi csatával kapcsolatba hozható helyneveket, valamint a helyi legendákat és Solyomossy nyomán a II. Lajos haláláról szóló siratóéneket is bemutatva.⁵ A projekt keretében született az a kötet is, amelyben Hasanović-Kolutác Andrea a mohácsi emlékezetében, Gözsy Zoltán és Varga Szabolcs Pesty Frigyes helynévgyűjtésében kereste és dokumentálta a mohácsi csatára vonatkozó adatokat, míg Máté Gábor a tájjal kapcsolatos népi emlékezet jelentőségét vizsgálta a mohácsi csatátér kutatásában.⁶

A mohácsi csata 500 éves évfordulójának előkészítését megcélzó 2023-as kormányhatározat⁷ alapján 2024–2025-ben további (több tudományágban végzett) kutatásokra, valamint az ezek eredményeit összefoglaló tudományos munkák elő-, illetve elkészítésének megvalósítására került sor a Lechner Ödön Tudásközpont, majd a Nemzeti Örökség Intézete finanszírozásában. Ennek részét képezte az a néprajzi-folklorisztikai kutatás, melynek célja volt, hogy a lehető legszélesebb perspektívából adjon képet arról, miként jelenik meg Mohács és az utána következő török hódoltság másfél évszázadának kulturális lenyomata a néphagyomány különböző területein – a szellemi és anyagi kultúrában.

A kutatás megkezdésekor egyértelmű volt (ahogyan azt Szendrey Zsigmond már 1923-ban javasolta),⁸ hogy a mohácsi vész eseményeinek népi emlékezetét mindenképpen tágabb kontextusban, a *török világról* szóló folklór részeként szükséges vizsgálni. Mivel az oszmán-török hódítást az egész Balkán, valamint az akkori Magyarország, és a vele szomszédos államok valamennyi nemzetisége – ha eltérő módon és mértékben is, de egyaránt – megszenvedte, fontosnak tartottuk, hogy a magyar anyag mellett e népek történetifolklor-emlékezete is megjelenjen a kötetben. A 150 éves török–magyar egymás mellett élés hatásai az anyagi kultúra számos területén kimutathatók, nyomai máig jelen vannak a magyar népi díszítőművészetben, a viseletekben, a táplálkozáskultúrában, a kertkultúrában, ezért öt tanulmány erejéig ezekről is szó esik a kötetben.

3 Fodor–Varga (szerk.) 2020.

4 Csörsz 2020: 244–245.; Békéssy et al. 2020: 463–497.

5 Hasanović-Kolutác 2020a.

6 Uő 2020b; Gözsy–Varga 2020; Máté 2020.

7 A mohácsi csata 500 éves évfordulójáról történő méltó megemlékezéshez és az ahhoz kapcsolódó fejlesztések előkészítéséhez szükséges intézkedésekről szóló 1159/2023. (IV. 27.) kormányhatározat.

8 Szendrey 1923–24.

Az elvégzett kutatások és a kötet szerkesztése során célul tűztük ki, hogy a magyar, valamint a nemzetiségi folklórtanulmányok kiegészítéseként egyúttal egy többé-kevésbé reprezentatív példatárat is nyújtsunk a téma iránt érdeklődő olvasóközönségnek Mohács és az azt követő török világ folklórából, teljes szövegek, dallamok, szokásleírások közlésével, lehetőség szerint hangzóanyaggal is kiegészítve. A kötet összesen 317 tételes példatára önmagában is olyan anyag, amely – gyakorlati használhatósága mellett – élményszerű, az érzelmekre is ható folklórszövegeken keresztül hozza közel a mohácsi tragédia, és a hódoltság másfél évszázada alatti csapások, az emberi szenvedés, a török–magyar konfliktusok (esetenként egy-egy adott helyszínhez is kapcsolódó) eseményeit, kiegészítve, sajátos módon „illusztrálva” ezzel a történettudomány által feltárt tényanyagot.

Szinte mindegyik téma kapcsán megállapítható, hogy ez a kötet csupán első lépés a népi kultúrában fellelhető török vonatkozású adatok feltárásában és közreadásában. Az egyes tanulmányok szerzői többnyire a bőség zavarával küzdöttek a példák kiválasztása során, különösen a törökökkel kapcsolatos anyag esetében. Terjedelmi korlátok miatt ennek a gazdag magyar és nemzetközi folklórkincsnek csupán a legjellegzetesebb darabjait tudták bemutatni, ezért mindenképpen kívánatos lenne a kutatás kiterjesztése egy későbbi nemzetközi összehasonlító szintézis megalkotása céljából. Az évfordulóhoz kapcsolódva a konkrétan a mohácsi csatához köthető, viszonylag szerényebb mennyiségű folklórantag feldolgozásában szerzőink a teljességre törekedtek ugyan, de még ezzel kapcsolatban is indokoltak lehetnek a további kutatások.

Abból kiindulva, hogy az egykorú beszámolók is támaszkodtak a korabeli szóbeszédre, az orális emlékekre, Szendrey Zsigmond, majd később mások is úgy vélték, hogy a csata eseményeiről szóló elbeszélések folklórrá válása a vereség után azonnal megindulhatott.⁹ A krónikásének-hagyományban, s az írásos történeti forrásokban megőrzött történetek (különösen a kerek évfordulók alkalmával, illetve az eredeti történelmi események helyszínein) az iskolai oktatás, illetve különféle népszerűsítő kiadványok révén visszahatottak a Moháccsal kapcsolatos történelmi emlékezet alakulására. Landgraf Ildikó a magyar történeti mondahagyományt elemző áttekintésében mindezt – számos konkrét szövegszemelvénnel is illusztrálva – részletesen kifejti a kötet első nagy fejezetében. A történeti szájhagyomány értelmezése kapcsán mind a magyar, mind a nemzetközi mondakutatás egyik fontos kérdése volt a 20. század folyamán, hogy ezek a történetek mennyiben tekinthetők tényközlésnek, a paraszti történelemszemlélet megnyilatkozásának, orális történelemnek, és mennyiben költői alkotásnak. A népköltészet kutatói általában egyetértének abban, hogy „a valóságos történeti esemény (vagy személy) idejétől és helyszínétől távolodva a korábbi többé-kevésbé hitelesnek tekinthető, olykor meglepő részleteket is megőrző hagyomány mindjobban egyszerűsödik, mintegy *besűrűsödik*: kiemeli a fontosabb mozzanatokat, általánosít, majd – eleven népköltészet esetén – három-négy nemzedék alatt fokozatosan belép a költői műfajok valamelyikének körébe. Amennyit veszített helyi és konkrét, továbbá valóságosabb jellegéből, annyit nyert idő feletti, nemzetközi és álta-

9 Ua.: 11.

lánosító jellegével.”¹⁰ Ugyanakkor – ahogyan erre Máté Gábor fent említett tanulmánya is rámutatott – épp a mohácsi csata kapcsán –, kellő forráskritikával a szájhagyomány is nyújthat támpontokat a valós történelmi események egy-egy mozzanatának pontosításához.¹¹ Landgraf Ildikó a történeti mondák vizsgálatán keresztül arra a következtetésre jut, hogy a történeti valóság, az iskolai oktatás, a történetmesélő közvetlen, helybeli élményei, tapasztalatai, fantáziája, az olvasmányélmények, a folklór törvényszerűségei, motívumai, történet- és hőstípusai egyaránt formálták a csatával kapcsolatos gazdag hagyományt. Ebben és a rendkívül bőséges, török időkről született történeti mondaanyagban több tematikus típuscsoport különíthető el,¹² amelyekből jól kirajzolódnak a meghatározó történelmi személyek népi hősképpé vált alakjai, a török hódoltság korában élt parasztság nehézségei, egyéni és közösségi tragédiái, de egyúttal a túlélést segítő furfangos észjárása is. Egyes mondatémák, például az elrabolt gyerekekről, lányokról, asszonyokról szóló történetek a balladákban is megjelennek, nemcsak a magyar, de más népek népköltészetében is. A kötet további fejezeteiben ezekre és a törökökkel kapcsolatos mondákra/balladákra is számos példát közölnek a szerzők. Természetesen – ahogy már említettem – e kötet terjedelmét messze meghaladó mondaanyagból kellett válogatni, így több jelentős eseményt/hőst megörökítő mondatípus nem került be a példatárba. Ilyen esemény volt például Szigetvár ostroma, Zrínyi kirohanása, a végvárak körüli harcok, vagy a Mohács előtti törökverő hősök – Hunyadi János, Kinizsi Pál, Mátyás király és társaik – hőstettei, amelyek a magyar mellett a délszláv népek hagyományában különösen gazdagon éltek. Bőven van tehát még feladat ennek a jelentős anyagnak a feldolgozása terén is.

A kifejezetten folklorisztikus emlékek mellett igen fontosak lehetnek a történeti folklórnak gyakran forrásául szolgáló közköltészeti alkotások és a különféle, a köznép számára könnyen hozzáférhető, nyomtatásban megjelent szövegek. Ezek feltérképezése szintén fontos a népi gyűjtésű szövegek értelmezéséhez. Az 1526-os mohácsi csata a rendelkezésre álló források alapján saját korának költészetében sokkal kevesebb nyomot hagyott, mint a 18–19. századi magyar irodalomban. A 18. század folyamán (főként a kerek évfordulók körüli években) Brodaries István és Liszt László eposzai, valamint különféle összefoglaló munkák, korabeli tankönyvek és kalendáriumok rövid történeti kronológiáinak hatására keletkeztek és terjedtek a csatáról megemlékező, többnyire ugyanazokból a népszerű közhelyekből építkező irodalmi alkotások. Ezek közül az egyik legismertebb, és egyben folklorisztikai szempontból is a legjelentősebb a Csörsz Rumen István által bemutatott, „mohácsi nóta” összefoglaló elnevezésű közköltészeti szövegcsalád, amelynek az 1780-as évektől adatolható két fő szövegtípusa variálódását, alakulástörténetét követi nyomon a szerző. A „mohácsi nóta” kifejezés a későbbiekben más kesergő vagy ironikus dalokra is áttevődött; Csörsz Rumen István ezekre is be-

10 Katona 1977: 192. Landgraf Ildikó a mondák kapcsán részletesen foglalkozik a népi történelemszemlélet kérdésével (2. fejezet).

11 Vö. Máté 2020.

12 Magyar Zoltán nemrég megjelent, 11 kötetes történetimonda-katalógusában a típusok mindegyike szerepel a forrásokra való hivatkozásokkal együtt (vö. Magyar 2018).

mutat néhány 18–19. századi példát. A tanulmányban idézett korabeli énekek a magyar historikus zene egyik legkiválóbb előadóművészeként is jegyzett irodalomtörténész-szerző előadásában a kötet hangzóanyag-mellékletébe is bekerültek.

Kötetünk legterjedelmesebb, és tudományos szempontból is egyik legjelentősebb fejezetében Tari Lujza különösen gazdag és sokrétű anyagot tár az olvasó elé. Mindenekelőtt a lehető legteljesebb áttekintést adja a mohácsi csatáról szóló, illetve azt említő, népi gyűjtésekben is fellelhető, többségükben mű- és közköltészeti eredetű szövegekről és dallamaikról. E történeti énekek részletes ismertetését követően a törököket említő balladák és egyéb dalok valamennyi típusát számba veszi, több mint 80 tételből álló szöveges-kottás és hangzó példát is bemutatva. A balladák között számos olyan típus fordul elő, amelynek változatai más nemzetiségeknél is megtalálhatók. A további kutatás feladata lehet az azonos típusok földrajzi elterjedésének feltérképezése és nemzetközi összehasonlító vizsgálata. A hangszeres népzenei anyag bevonása tovább tágitja a képet, és azt bizonyítja, hogy a török világ emlékezete nemcsak szöveges, hanem zenei formában is mélyen beépült a hagyományba. Népzenei szempontból különösen figyelemre méltóak az ún. *törökös* hangszeres és énekelt dallamok, amelyek egy részét – mint például a kunszentmiklósi lakodalmi dramatikus játék és tánc, a hétfalusi csángók borica tánca, vagy a románok turkatánca – a népszokások meghatározó elemeiként tartjuk számon.

Bár a gyermekjátékokra Tari Lujza is hoz példát, Lázár Katalin az, aki a törököket említő magyar népi gyermekjátékszövegekről egy teljességre törekvő áttekintést készített. Végigvizsgálva a népi játékok valamennyi típusát, a moldvai kivételével a magyar nyelvterület minden bartóki dialektusában (dunántúli, északi, nagyalföldi, erdélyi) szép számmal talált törököket említő játékszövegeket. Lázár Katalin áttekintése nyomán kiderült, hogy a török–magyar háborúk, majd a hódoltság másfél évszázada alatt elszenvedett atrocitások emléke mára a játékszövegek többségében megszeli. A 47 bemutatott játékszövegnek csupán szűk harmadában jelenik meg a török többé-kevésbé ellenséges, fenyegető szereplőként. A többiben semleges szerepben, vagy egyidejűleg pozitív és negatív vonásokkal ábrázolják őket, és a csúfondáros hangvétel is gyakori. Mindez egybevág a szomszédos nemzetiségek anyagával, ahogy a kötetben közölt horvát és ukrán példa is mutatja. Lázár Katalin egy külön csoportban mutatja be azokat a gyermekjátékszövegeket, amelyekben a *Törökország* és *törökbúza* ('kukorica') terminusok jelennek meg.

A törökökre vonatkozó – az egész magyar nyelvterületen, és a szomszédos népeknél is nagy mennyiségben és változatos formákban fennmaradt – szöveges folklóremlékek (történeti mondák, lírai és epikus népköltészeti alkotások) mellett számos népszokás is hordozza a török kor – az akkor rendszeresen előforduló rajtaütések (emberrablás, fosztogatás, falvak elpusztítása), illetve egy-egy konkrét tragikus vagy szerencsés kimenetelű esemény – emlékezetét. Ez a hagyomány nyilvánvalóan történelmi gyökerekből táplálkozott, és többek szerint a törökök végleges kiűzését követően alakulhatott ki. A szokás történeti emlékezetet hordozó elemei alkalmak (jeles napok, életfordulók, munkaszokások) vagy a szokás-elem jellege (jelmezek, szokáscelekvés-típus, szokásmagyarázó szájhagyomány)

alapján sorolhatók különféle típusokba. A zenei szempontból is figyelemre méltó népszokásokat (mint például a kunszentmiklósi lakodalmi törökös, vagy a turka, illetve borica tánc) Tari Lujza ismertette tanulmányában. Juhász Katalin elsősorban Ujváry Zoltán összegző kötetei, az általa is idézett eredeti források, valamint – többek között – Volly István, Manga János, Szűcs Sándor, Szekeres Gyula, Pesovár Ferenc és Kovács László Erik kutatásai nyomán tekinti át azokat a további magyarországi népszokásokat, amelyek a török hódoltság emlékezetét hordozzák.

A népszokásokban a török alakja gyakran dramatikus, maszkos formában jelenik meg, ami már a történeti emlékezet rituális újrajátszásának tekinthető. Ennek legösszetettebb példája a mohácsi busójárás, amely egyszerre őrzi a közösségi hagyományt és kapcsolódik a török kiűzésének emlékeztetőjéhez. Itt az emlékezés már nem pusztán narratív vagy lírai, hanem cselekvésben megvalósuló, közösségi identitást formáló gyakorlat. G. Szabó Zoltán és Juhász Katalin külön fejezetben ismerteti a törökök végleges kiűzését eredményező, 1687. augusztus 12-i, ún. *második mohácsi* (nagyharsányi) csata emlékeztetőjéhez kapcsolódó, a mohácsi sokácok identitását alapjaiban meghatározó busójárás szokásának és a szájhagyományban élő magyarázatának történeti alakulását. A szerzők G. Szabó Zoltán kutatásai nyomán a busójáráskor megszólaló hangkeltő eszközök és hangszerek kapcsán a mohácsi sokác zenei hagyományban felfedezhető további törökös elemeket is számba veszik. A busójáráskor játszott egyik dallamot a – magyar lakodalmi törökös játékokra is emlékeztető – *Vrag* ('Ördög') elnevezésű sokác lakodalmi táncdal és gyermekjátékkal állítják párhuzamba, továbbá három török vonatkozású mohácsi dallam kultúrtörténeti hátterét is feltérképezik. G. Szabó Zoltán, aki öt évtizede több hazai délszláv zenét játszó formáció elismert muzsikusa, a hangzóanyagok egy részét elismert Baranya megyei népművész-zenész-kollégáival közösen készített felvételeiből válogatta.

A mohácsi szokáshagyomány és zenei folklór már átvezet a kötet következő, a különböző nemzetiségek anyagát bemutató nagy egységéhez. Kutatásaink egyik fontos alaptézise, hogy a közös történeti tapasztalat miatt a török hódoltság emlékezete nem korlátozódik a magyar hagyományra, hanem a Kárpát-medence különböző nemzetiségi kultúráiban is jelen van, eltérő hangsúlyokkal és formákban, és nem elszigetelten, hanem egymással összefüggésben – ahogy erre már számos esetben rávilágítottak a történeti folklór kutatói. Egymás mellé állítva a különböző népek azonos témájú balladáit, dalait, mondáit, láthatóvá válnak a hasonlóságok és különbségek.

A törökökkel vívott harcok, a törökverő hősök (köztük a magyarok) emléke gazdagon és nagy változatosságban lelhető fel a balkáni népek hőségeiben és balladáiban. A Mohács utáni időszak törökökkel kapcsolatos közösségi és egyéni konfliktushelyezetei, tragikus eseményei és a törökökkel harcoló hősök emléke szerzőink tanulmányai alapján az Al-Duna menti román, valamint az ukrán epikus folklórműfajokban a délszláv népköltéssel rokon formákban jelenik meg. Hasanović-Kolutác Andrea és Bosnyák Éva Mirjana a hazai délszláv nemzetiségek történetének rövid ismertetésével alapozták meg a saját és a további szerzők délszláv-folklór tanulmányait. A mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum (egyben nemzeti-

ségi bázismúzeum) rendkívül gazdag folklóradattárában őrzött, török vonatkozású anyag legfőbb típusaiból (népmese, monda, hősének, ballada, gyermekjáték) 48 – főként horvát – adattári tételt sorolnak fel, melyek közül reprezentatív válogatásként, hangzóanyaggal együtt összesen 6 (bosnyák–horvát, bácskai és mohácsi sokác, Dráva menti horvát és bánáti szerb) példát mutatnak be részletesebben. A mohácsi szerzőpáros „alapozó” tanulmánya mellett a délkelet-magyarországi szerbek, a grádistyei horvátok, valamint a magyarországi szlovének törökökhöz kapcsolódó folklórjáról külön tanulmányok is helyet kaptak a kötetben.

A magyarországi szerbek történeti folklórájának kiemelkedő gyűjtője és közreadója, Grin Igor (1943–2020) munkái alapján Juhász Katalin tekinti át a Békés és Csongrád megyében lejegyzett, törökökről szóló szövegeket. A szerbek Mohácsként emlegetett 1389-es rigómezei csatától Szerbia teljes függetlenségének 1878-as kivívásáig eltelt öt évszázad eseményeinek, emlékezetének rendkívül gazdag lenyomatát találjuk a szerb folklórban, amelynek jó néhány alkotása – a Koszovó-ciklus hőségeitől a magyar törökverő hősokeket is megéneklő epikus költészeten és a balladisztikus, lírai dalokon át, a szerb felkelés nyomán keletkezett katonadalokig –, bár töredékesen, de a magyarországi szórványközösségekben is fennmaradt.

Horváth Sándor – Fran Kurelac, Franjo Kšaver Kuhač 19. századi, valamint Meršić és Žganec 1960-as évekbeli lejegyzései mellett – saját gyűjtései alapján tekintette át a nyugat-magyarországi, grádistyei horvátok törökökkel kapcsolatos folklórját. Több – feltehetően az óhazából hozott – hősének és balladaszöveg (a versforma, szereplők és szüzséegyezések alapján) mutat rá a horvát és a szerb hősepika közös gyökereire. Ezekben a török a kegyetlen és életveszélyes ellenség képében jelenik meg. A későbbi hagyományanyagban azonban ez az ábrázolás árnyaltabbá válik: a démonizált, legyőzhetetlen ellenfél alakja fokozatosan átadja helyét az esendő, furfanggal felülmúlható idegen figurájának. Míg a korai hősepiikai szövegeket elsősorban délen, addig a magyar, burgenlandi német és szlovák folklórban is meglévő, későbbi keletkezésű mondák, balladák (például a töröknek eladott lány), szokásdalok, valamint a Belgrád és Buda visszavételéről szóló közköltészeti alkotások folklorizálódott változatai a grádistyei horvátok lakta terület északi részén – elsősorban a Fertő tó vidékén voltak ismertek.

A legkisebb létszámú magyarországi délszláv népcsoport, a szlovének osztrák és szlovén határ menti lakóhelyének térségét a török csak a 17. század folyamán foglalta el. Mukicsné Kozár Mária kutatásai szerint történeti folklórjukban kiemelt helyet töltenek be az 1664-es szentgotthárdi csata emlékezetét őrző mondák, amelyek az idők folyamán a magyar mondaanyagban is meglévő vándormotívumokkal egészültek ki. A történetek négy nagy témakörbe sorolhatók, melyek mindegyikére több példát is bemutat a szerző. Az anyaországi szlovén folklórban a délszláv hősepika nyomain mellett nagy változatosságban éltek a törökök elleni harcokról szóló balladák, melyeknek egyik főhőse Mátyás király. A történetek túlnyomó részében azonban a névhasználat csupán abból adódik, hogy a maga korában Hunyadi Mátyás is törökverőként volt ismert. A török témájú szlovén balladák közül Pável Ágoston fordításában a katonalány típusba tartozó, *Gregec hūga*, *Alenčica* című ballada szerepel a példák között. A *Zálika* című (va-



lós eseményeken alapuló, Jakob Sket műve nyomán keletkezett) balladát csak a magyarországi szlovének ismerik, a szerző először felsőszőlőnői dédnagymamájától hallotta. A hangzóanyag-mellékletben az 1996-ban helybéli asszonyoktól gyűjtött kétszólamú előadásban hallható.

A burgenlandi német hagyományban a törökök emléke főként a Bécs elleni hadjáratok pusztításaihoz, a fogságba hurcolásokhoz, valamint a menekülés és megmenekülés történeteire kapcsolódik, többnyire mondák formájában, amelyeknek magyar, horvát és szlovén párhuzamai is ismertek. A történetek mellett feltűnően gazdag a tárgyi emléktárház is: út menti keresztek, votív képek, kápolnák, harangokhoz, forrásokhoz vagy házakhoz kötődő emlékhelyek idézik fel a török időköt. A feketevárosi „kéménybe bújt török”, a Koppi-kereszt, a Győri-kereszt vagy a különféle „török” helynevek egyszerre vallanak a történeti emlékezet folytonosságáról és arról, miként alakult át a múlt emlékezete helyi identitássá, sőt esetenként idegenforgalmi arculatlemm. E gazdag hagyományt és emléktárházat mutatja be kötetünkben Horváth Sándor tanulmánya. Az Osztrák Tudományos Akadémia Kultúratudományi Intézetének *Türkengedächtnis* (‘Török emlékezet’) projektje példaszerű alaposan dokumentálta azokat a tárgyi és szellemi kulturális örökségelemeket, amelyek a török kor emlékét máig őrzik Burgenland településein.¹³ E projekt jó példája annak, miként lehet egy történeti emlékezetanyagot tudományos igénytelenséggel feltárni, és a szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé tenni. Ez egyúttal arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a magyarországi vidékek törökökhöz kapcsolódó emléktárházának hasonló szempontú, átfogó dokumentálása is időszerű feladat lenne.

Volter Domonkos a szlovák folklór török tárgyú alkotásait tekinti át a folklórizálódott históriás énekektől a népballadáig és népdalokig, gazdag szöveges, zenei és hangzó példatár segítségével. Mivel a 16. századtól a török támadások a szlovákok lakta területeket és Kelet-Morvaországot is érintették, e történeti tapasztalatok a szlovák népköltészetben is mély nyomot hagytak. A szerző áttekinti a 16–17. századi, cseh nyelvű históriás énekek szlovák kultúrába kerülését és folklórizálódását, különös tekintettel a mohácsi csatáról szóló énekekre, amely a kötet hangzó-mellékletében eredeti nyelven és magyar fordításban is szerepel. Bemutatja továbbá, miként alakult át a történeti emlékezet a szóbeli hagyományban: a konkrét események háttérbe szorultak, helyüket az általános emberi sorshelyzetek, érzelmek és erkölcsi tanulságok vették át. A szerző részletesen elemzi a legismertebb török kori balladatípusokat – a töröknek eladott lány, a két rab testvér vagy a török rabolta anya történetét –, amelyek számos párhuzamosságot mutatnak a magyar folklórral.

Adriana Cupcea a román történeti mondák és elbeszélések törökképét vizsgálja pszichotörténeti és imagoológiai megközelítésben. Turai Tünde fordításában olvasható elemzésében a szerző rávilágít arra, hogy a szövegekben a törökök többnyire kegyetlen, fenyegető betolakodóként jelennek meg, míg a román ural-

13 A projekt online adatbázisa településenként tartalmazza a helyi mondákat, a tárgyi emlékekről készült fotóanyagot, valamint a hozzájuk kapcsolódó megújuló hagyományok, kulturális folyamatok ismertetését. Lásd <https://www.oew.ac.at/tuerkengedaechtnis> (letöltés: 2025.12.11.).

kodók és hősök az ellenállás, a bátorság és a nemzeti önvédelem megtestesítői. A narratívák alapstruktúrája alapvetően a „Mi” és az „Ők” antagonisztikus szembeállítására épül, s a szövegek egyszerre tükrözik a történeti konfliktusok emlékezetét, valamint a román nemzeti hősiesség folklórban élő mítosztát.

A törökellenes tematika különösen gazdag és sokrétű a román folklór énekesverses műfajaiban, ahol a változatok láncolatán keresztül jól nyomon követhető a hősepikától a líraibb balladai formákig vezető átmenet is. Juhász Katalin tanulmánya bemutatja a román balladák sajátos poétikai és előadásbeli jellegzetességeit, a hivatásos énekmondók szerepét és jellegzetes előadásmódjukat, valamint példákat közöl a törökellenes hősi énekekből, a Novák-ciklusból és a dunai kikötők balladáiból. A törökök a balladákban is rendszerint hódító, pusztító ellenfélként jelennek meg, míg a román hősök a közösség védelmezőiként, gyakran mitikus erővel felruházott alakokként szerepelnek. A bemutatott szövegpéldák nyomán kirajzolódnak a román történeti epika regionális kapcsolatai, valamint a balkáni és közép-európai folklórhagyományok közötti kölcsönhatások is.

Leszja Musketik tanulmánya – Gustey Vasyf fordításában, Juhász Katalin kiadásával – az oszmán-török és tatár hódítók ukrán folklórban megőrzött képét vizsgálja a történeti adatok tükrében. A 15–17. századi török–tatár betérések az ukrán történeti emlékezet és szájhagyomány egyik legmeghatározóbb rétegét alkotják, amely a népdaloktól és balladáktól kezdve a mondákon, közmondásokon és hősepeken át számos műfajban fennmaradtak. A tanulmány külön figyelmet fordít a zaporizzsai kozákok szerepére, akik az ukrán nemzeti identitás és az ortodox hit védelmezőiként jelennek meg a folklórszövegekben. A törökök és tatárok az ellenség kollektív képviselőiként, kegyetlen hódítóként, rabszolgatartóként és a keresztény világ fenyegető ellenfeleiként tűnnek fel, míg a kozákok a bátorság, a leleményesség és a szabadság eszményét testesítik meg. A szerző számos példával szemlélteti a lakosság elleni portyák, a rabszolgaságba hurcolás, valamint a török fogság tragikus motívumait, ugyanakkor az ellenállás, bosszú és hősiesség folklór-narratíváit is. A szerző hangsúlyozza, hogy az ukrán folklór törökképe nem pusztán történeti emlékezet, hanem az ukrán kollektív identitás és önértelmezés egyik alapvető hordozója is.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a török hódoltság emlékezete a Kárpát-medence és a Balkán népeinek folklórában nem elszigetelt jelenség, hanem egy közös, egymással érintkező és egymást alakító hagyományrendszer. Fontos hangsúlyozni, hogy bár Mohács a köztudatban elsősorban tragédiaként él, a népi emlékezet ennél jóval árnyaltabb képet mutat. A mondákban megjelenik az élni akarás, a túlélés stratégiája, a törökök kijátszásának motívuma, míg a balladákban és hősi énekekben – még a tragikus végkifejlet ellenére is – a hősök gyakran erkölcsi győzelmet aratnak. A *Több is veszett Mohácsnál* típusú szólások és refrénszerűen ismétlődő dalváltozatok már egy oldottabb, olykor ironikus hangot ütnek meg, ami a történeti trauma feldolgozásának egy sajátos formája.

A különböző nemzetiségek folklórában a török – mint hódító, elnyomó, pusztító ellenség – ábrázolása sok tekintetben közös vonásokat mutat. Az elrabolt nők és gyermekek történetei, a fogság motívuma, a hősie ellenállás és az erkölcsi győzelem gondolata ugyancsak szinte minden vizsgált hagyományban jelen



van. A magyar és nemzetiségi fejezetek egymás mellé helyezve együtt rajzolják ki a török kor emlékezetének eltérő történelmi tapasztalatból fakadó (egyelőre még) vázlatos folklórtérképét, amely jól körülhatárolható regionális és műfaji különbségekben is megragadható. A kutatás további feladata, hogy e térképet részletesebben is megrajzolja az egyes műfajok, szöveg- és dallamtípusok nemzetközi összehasonlító vizsgálatával.

Itt kell megemlítenünk a kötet előmunkálatai során többször felmerült kérdést, hogy vajon a török folklór őrzi-e – és ha igen, hogyan – a mohácsi győzelem, illetve a magyarországi események emlékét. Ilyen tanulmány végül nem került kötetünkbe, azonban legalább itt, a bevezetésben utalnunk kell néhány erre vonatkozó kutatásra, illetve adatra. Sudár Balázs a hódoltság területére is eljutott török epikus énekmondó hagyomány, az ún. *ásikköltészet* fennmaradt emlékeiben talált több magyar vonatkozású szövegtöredéket, például Buda és más magyarországi várak elestéről, különböző hadjáratokról.¹⁴ Mindez azért különösen érdekes, mert ezekből a leigázott népekkel szemben álló hódítók népi történeti emlékezte, szemléletmódja bontakozik ki. Tehát még ha bizonyos történeti tények azonosíthatók is ezekben az énekekben, a mi szempontunkból elsősorban azért érdekesek, mert sokat segíthetnek annak megértésében, hogy a hódítók miként értelmezték és beszélték el maguk számára a magyarországi hadjáratokat és a hódoltság eseményeit.

A magyarországi események balkáni muszlim énekmondók repertoárjában is felbukkannak. 1935-ben például Milman Parry a bijelo poljei muszlim bosnyák Avdo Međedović előadásában egy olyan hőséneket jegyzett le, amelynek cselekménye Buda és a mohácsi csata környezetébe helyeződik. A több mint tizenkétezer soros éneket 1950-ben hangfelvételen is rögzítették.¹⁵ A bosnyák népi epika magyarországi vonatkozásait Varga Szabolcs részletesen kutatta, melynek nyomán mélyebben ismerhetjük meg a bosnyák hősepikában a magyarországi török hódoltságról kirajzolódó képet, illetve azt, hogy az események emléke miként jelenik meg a hagyományokban.¹⁶ Más folklórszövegekhez hasonlóan a bosnyák hőseposzokban is jellemző az idősíkok keveredése, a konkrét helyszínek (például Nagykanizsa és a mohácsi sík, mint a nagy győzelmek színterei vagy a távoli messzeségbe vesző Buda) és események a mítosz és folklór világába helyeződnek.

Végül itt említjük, hogy a magyar helynevek és magyarországi történeti események a török népdalokban is felbukkannak.¹⁷ Tusnádý László Mehmet Özbek török népdalgyűjteményében tíz olyan történeti éneket talált, amelyekben magyar

14 A hódoltsági török epikus költészet magyarországi vonatkozásait Sudár több tanulmányában is vizsgálta, lásd például Sudár 2002, 2005, 2006a, 2006b.

15 A lejegyzés és a hangzóanyag a Harvard Library Milman Parry Collection of Oral Literature adatbázisában: <https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature/catalog/30-LN35> (letöltés 2025.12.11.).

16 Lásd például Varga 2012.

17 Sudár Balázs szerint ezek nemcsak a Balkánon voltak ismertek (Kúnos Ignác a századfordulón Ada-Kaléban gyűjtött ilyet), hanem Anatóliába is eljutottak. Vö. <https://mek.oszk.hu/01800/01885/html/index12.html#a2> (letöltés: 2025.11.22.).

helyneveket és magyarországi eseményeket említenek.¹⁸ A több harci helyszín mellett Mohácsot is említő egyik ének:

A gyaur véli, példát adott Egerben;
Beléndeket szagolt tán e helyzetben,
A németet, lengyelt így kell kérdeznem:

Hamar feledkeztetek meg Mohácsról,
Szigetvárról, Temesvárról, Újvárról?
Izenjétek meg a bécsi császárnak,

Ne henyéljen, kardot húzzon, rá várnak.
Ha ki férfi, férfit küzdve találhat.
Hamar feledkeztetek meg Újvárról.

Hamar feledkeztetek meg Mohácsról,
Szigetvárról, Temesvárról, Újvárról.¹⁹

A *Fülemüle dalol hajnal-időben* kezdetű dal Özbek szerint a mohácsi csata főbb mozzanataival kapcsolatos. A dal refrénje egyértelmű felszólítás a támadás megkezdésére:

Fülemüle dalol hajnal-időben,
Rózsa borát igyuk tavasz-időben!
A férfi kész legyen szent harc-időben:
Támadjunk már újra a magyar földre!

A szívünket Ali vágy-tüze töltse,
Bensőnkben az imadalt ő költse,
Muhammed Ali erejével töltve.

Vigyázz! Menjünk mi már a magyar földre!
Sátrak nőnek, sisakforgó fenn száll.
Az égi trónig harsan: Allah ákbár.
Támadjunk már újra a magyar földre!

Mindez együtt arra mutat, hogy a magyar és a török (illetve balkáni muszlim) emlékezet párhuzamos vizsgálata nemcsak lehetséges, hanem szükséges és ígéretes kutatási irányt is kijelöl a jövő számára.

A török jelenlét hatása az emlékezeti (folklor)örökségen túl az anyagi kultúra számos területén kimutatható. A kötet utolsó nagy fejezetében erről több szer-

18 Tusnádý 1992. A szerző nem ad pontos hivatkozást, feltehetőleg Özbek *Folklor ve Türkülerimiz* című gyűjteményére utal (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981).

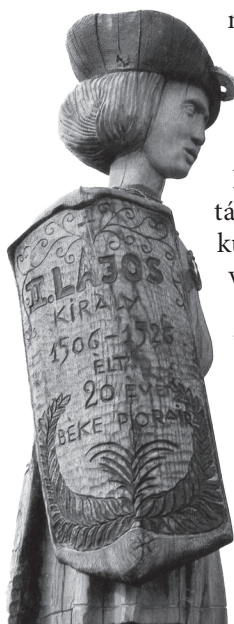
19 Ua.: 54.

ző tanulmányaiban olvashatunk. A történeti emlékezet sajátos kifejezőmódját testesítik meg népművészeti és népi iparművészeti alkotásokon megjelenő vizuális ábrázolások. G. Szabó Zoltán több évtizedes kutatásai nyomán Juhász Katalinnal azt vizsgálják egy önálló tanulmányban, hogy miként örökítették

meg a mohácsi csatát, valamint a török háborúk emlékezetét faragott tárgyakon, botokon, domborműveken és más népi alkotásokon. A tanulmány részletesen elemzi a történelmi témájú pásztorfaragások és népi tárgyak ikonográfiáját, különös figyelmet fordítva a nemzeti jelképek, feliratok és hősábrázolások szerepére. Kiemelt példaként mutatják be Bach Márton mohácsi gyógyszer-tárhoz készített faragott ajtóbetéteit, a mohácsi csatát megőrkítő különleges sétatobot, Salga István mohácsi csata ihlette munkáit, valamint Kiss Ernő bogyoszlói népművész domborműveit. A bemutatott alkotások nagy része a népművészet, iparművészet és képzőművészet határterületén helyezhető el. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a történelmi események népi ábrázolásai nem pusztán illusztratív szerepet töltek be: a közösségi emlékezet hordozóiként működtek, és a nemzeti identitás vizuális megfogalmazásának fontos eszközei voltak a 19–20. századi magyar kultúrában. Ez még az olyan, professzionális művészek által készített alkotások esetében is igaz, mint a mohácsi történelmi emlékhelyen 1976-ban elhelyezett 120 faszobor és sirjel (1–2. kép). A történelmi események és hősök ábrázolásain túl a különböző kézműves mesterek is sokféle törököt formázó/ábrázoló tárgyat készítettek az idők folyamán.

Itt csupán két példát villantunk fel a győri Xántus János Múzeum gyűjteményéből (3–4. kép). A török alakja olyan váratlan helyen is felbukkanhat, mint a református templomok festett mennyezete (5. kép). A tárgytipusok, a történelmi emlékezet-hez való kapcsolódásuk, a készítő/vásárlók motivációinak feltérképezése tehát további kutatások tárgya lehetne.

A kötet következő fejezeteiben Bartha Júlia az oszmán-török hatások magyar népi kultúrában tovább élő emlékeit vizsgálja a díszítőművészet, illetve a táplálkozáskultúra területén. A szerző példák során mutat rá arra, hogy a török hódoltság nem csupán történeti-politikai korszak volt, hanem a mindennapi élet számos elemét formáló kulturális érintkezés időszaka is. A díszítőművészetről szóló fejezet elsősorban a hímzéskultúrában, a viseletben és a textilművészetben megfigyelhető keleti motívumkincs továbbélését tekinti át. A szerző hangsúlyozza a török textíliák, hímzőfonalak és ornamentális elemek szerepét a magyar úrihímzés és a későbbi népi hímzőhagyomány



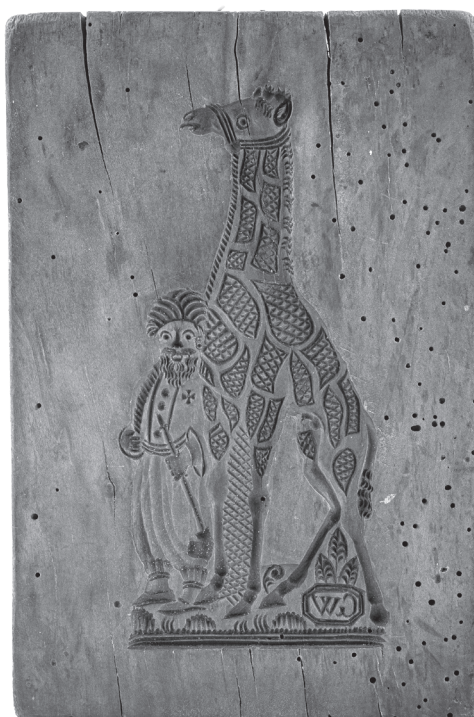
1. KÉP. II. LAJOS KIRÁLY.
KŐ PÁL ALKOTÁSA
A MOHÁCSI TÖRTÉNELMI
EMLÉKHELYEN



2. KÉP. TOMORI PÁL,
KALOCSAI ÉRSEK,
A MAGYAR HADAK VEZETŐJE.
KŐ PÁL ALKOTÁSA A
MOHÁCSI TÖRTÉNELMI
EMLÉKHELYEN



3. KÉP. TURBÁNOS-BUGYOGÓS TÖRÖK
LOVAST FORMÁZÓ MÉZESKALÁCS ÜTŐFA



4. KÉP. ZSIRÁFOT VEZETŐ TURBÁNOS-BUGYOGÓS
TÖRÖK ALAKOT FORMÁZÓ MÉZESKALÁCS ÜTŐFA



5. KÉP. A TANCSEI REFORMÁTUS
TEMPLOM MENNYEZETÉNEK EGYIK
FESTETT KAZETTÁJA A 17. SZÁZAD
VÉGÉRŐL. A TÖRÖK (TATÁR?) RUHÁS
ALAK (MÓZES VAGY ÁRON?) MELLET-
TI FELIRAT (TALÁN Ézs. 58.1, KÁROLI
FORDÍTÁSÁBAN): „KIÁLTS TELJES
TOROKKAL, NE KIMÉLD; MINT TROM-
BITA EMELD FEL HANGODAT, ÉS HIR-
DESD NÉPEMNEK BŰNEIKET, ÉS JÁKÓB
HÁZÁNAK VÉTKEIT”

kialakulásában. Külön figyelmet kapnak a kunhímzések, az úrasztali terítők, valamint a református egyházi gyűjteményekben fennmaradt emléanyagok. A tanulmány rámutat a motívumok, technikák és kereskedelmi kapcsolatok összefüggéseire. A kérdéskör gazdagsága és összetettsége további részletes ikonográfiai, művelődéstörténeti és összehasonlító vizsgálatokat igényelne, amint azt például Palotay Gertrúd 1940-ben a hímzéssel kapcsolatban megvalósította.²⁰

A táplálkozáskultúráról szóló fejezetben Bartha Júlia a török közvetítéssel elterjedt növények, ételek, ételkészítési technikák és gasztronómiai szokások körét veszi számba. A szerző bemutatja többek között a rizs, a paprika, a töltött ételek, a juhhúsos pásztorételek, valamint a kertkultúra és gyümölcsstermesztés fejlődésének összefüggéseit. A történeti forrásokat néprajzi adatokkal kapcsolja össze, és rámutat a hódoltság kori kulturális kölcsönhatások hosszú távú továbbélésére. A rendkívül szerteágazó téma terjedelmi korlátok miatt itt is inkább problémafelvető, vázlatos áttekintés formájában jelenik meg, amely számos további kutatási irány lehetőségét jelzi.

A kötetet Nagy Zsolt két tanulmánya zárja. A szerző az első írásában a hódoltság kori forrásokat veszi számba, s az ezekben azonosítható, kertkultúránkra vonatkozó adatokat mutatja be, ugyanis e különböző botanikai-kertészeti szakmunkák a (paraszt)kertek és (népi) növényismeret korabeli állapotára is szórványos információkkal szolgálhatnak. Nagy Zsolt szerint tényként kell elfogadnunk, hogy az Oszmán Birodalom ellenőrzése alatt álló területeken élő magyarok (és más népcsoportok) nem vonhatták ki magukat teljesen a török hatás alól, annak ellenére, hogy a két, szemben álló fél kultúrája merőben más, idegen volt. Ez az együttélés olyan (kölcsön)hatásokat eredményezett, mely a (népi) kertkultúra különböző területein is viszonylag könnyen tetten érhető, illetve kimutatható, annak ellenére, hogy a hódoltsági magyarlakta területek kertjei többnyire azonos vonásokat mutattak a felvidéki/felső-magyarországi vagy épp az erdélyi kertekkel. Ugyanitt fejti ki a szerző, hogy a Nyugat-Európában 16–17. századokban már dokumentálható, 18. században kiteljesedő, oszmán művészeteket és kultúrát utánzó ún. *turquerie* vagy *turquoiserie* divatirányzat, illetve mozgalom kissé megkésett népszerűsége magyar nyelvterületen minden bizonnyal visszavezethető az ország történelmére, a hosszú éveken át tartó török hatalomra és elnyomásra. A magyarországi tájkerti építészetben a 18–19. századok fordulójára tehető, amikor a Távol-Kelet egzotikus világa helyett nagyobb számban inkább már a Közel-Kelet, s különösen a török világ építményei kezdtek dominálni. Nagy Zsolt arra hívja fel a figyelmet, hogy rendkívül keveset tudunk e török, illetve törökös hatású kerti építmények városi köz-, illetve vidéki, falusi magánkertekben való megjelenéséről, a *turquerie* ezekre gyakorolt hatásáról, amely a közeljövőben egy külön kutatás tárgyát is képezhetné.

A kötetzáró, második tanulmányában Nagy Zsolt elsősorban a Mohács utáni hódoltság időszakára fókuszálva néhány olyan fontosabbnak vélt résztémát vázol fel, melyekről a magyarországi kertkultúra török hatásait taglaló eddigi szakmunkákban általában kevesebb szó esett. Előbb kiragadott példákkal (elsősorban

20 Palotay 1940.

dísznövényekkel) illusztrálva tesz néhány megállapítást a török hatásokat mutató (népi) növényneveinkről és a növénynévadás lehetséges motivációiról, majd a törökök által közvetített zöldségnövények díszítő funkciójára külön is kitér, újabb példák (az ún. *díszzöldségek*) említésével. Ezt követően a *történelmi fajta* és *gyümölcsészet* terminusokat járja körül egy-egy nagyon régi, „törökös” gyümölcstájfajtánk eredettörténetét (eredetmondáit) bemutatva. Ehhez szorosan kapcsolódik az ún. *famatuzsálemekről* vagy *történelmi fákról* mint a török idők lehetséges tanúiról, emlékeiről szóló rész, végül pedig a török kertörökség napjainkban dokumentálható megőrzési és rekonstruálási törekvéseiről, a kis számban fennmaradt török kori török építményeink növényi környezetének kialakítási kérdéseiről oszt meg gondolatokat.

A mohácsi vereség és a török hódoltság emlékezete a népi kultúrában nem pusztán történeti múltként maradt fenn, hanem generációkon át öröklődő tapasztalatként, amely a különböző műfajokban, nyelveken és közösségi hagyományokban újra és újra értelmet nyert. A kötetben egymás mellé kerülő magyar és nemzetiségi folklóranyag egyszerre mutatja meg a közös történeti sorsból fakadó hasonlóságokat és az eltérő kulturális önértelmezések sajátosságait. Reményeink szerint e sokszólamú folklórtérkép nemcsak a Mohács köré szerveződő emlékezet gazdagságához viszi közelebb az olvasót, hanem ahhoz is, miként őrizte meg és formálta tovább a népi kultúra Közép- és Délkelet-Európa egyik legmélyebb történelmi traumájának emlékét.

Kötetünk egyik legfontosabb tanulsága, hogy minden egyes feltárt anyag újabb kérdéseket vet fel, és további kutatások szükségességére hívja fel a figyelmet. A jelen munka fókuszát – érthető módon – a mohácsi csata 500. évfordulója határozza meg, ezért a magyar anyagban hangsúlyosan jelenik meg Mohács emlékezete. Ugyanakkor a feltárt források és párhuzamok egyértelművé teszik, hogy a török hódoltság öröksége a népi kultúra egészében ennél jóval tágabb és gazdagabb jelenség. A kötetben bemutatott anyag így inkább kiindulópontként, semmint lezárt egészként értelmezhető: egy olyan alapként, amelyre építve a jövőben egy szélesebb körű, nemzetközi összehasonlító szintézis is létrejöhet.

IRODALOM

BÉKÉSSY Lili – GUSZTIN Rudolf – HORVÁTH Pál – KIM Katalin

2020 Zene a kulturális emlékezet szolgálatában. Magyar zeneművek a mohácsi csatáról a

19. század végéig. In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács.*

Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. 463–506. Budapest:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont. /Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet/

B. SZABÓ János – FARKAS Gábor Farkas (szerk.)

2020 *Örök Mohács. Konfliktusok és emlékezet a mohácsi csata fél évezredes történetében.* Budapest:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont. /Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet/

CSÖRSZ Rumen István

2020 „A mohácsi nóta.” In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.) *Több mint egy csata: Mohács.*

Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. 507–525. Budapest:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont. /Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet/

FODOR Pál – VARGA Szabolcs (szerk.)

2020 *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben.* Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont. /Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet/

GÖZSY Zoltán – VARGA Szabolcs

2020 A mohácsi csata emlékezete Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. In: Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila (szerk.): *Eke mentén csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei.* 223–235. Budapest – Pécs: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet – Janus Pannonius Múzeum – Martin Opitz Kiadó /A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 17./

HASANOVIĆ-KOLUTÁČZ Andrea

2020a 1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban. In: B. Szabó János – Farkas Gábor (szerk.): *Örök Mohács. Konfliktusok és emlékezet a mohácsi csata fél évezredes történetében.* 578–591. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont. /Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet/

2020b Az 1526. évi mohácsi csata a mohácsiak emlékezetében. In: Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila (szerk.): *Eke mentén csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei.* 237–247. Budapest – Pécs: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet – Janus Pannonius Múzeum – Martin Opitz Kiadó /A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 17./

KATONA Imre

1977 Parasztságunk történelemszemlélete. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom.* 189–206. Budapest: Akadémiai Kiadó. /A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve 10./

MAGYAR Zoltán

2018 *A magyar történeti mondák katalógusa I–XI.* Budapest: Kairosz.

MÁTÉ Gábor

2020 A tájfal kapcsolatos népi emlékezet struktúrája és jelentősége a mohácsi csatátér kutatásában. In: Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila (szerk.): *Eke mentén csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei.* 209–221. Budapest – Pécs: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet – Janus Pannonius Múzeum – Martin Opitz Kiadó /A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 17./

PALOTAY Gertrúd

1940 Oszmán-török elemek a magyar népi himzésben. Budapest: Magyar Történeti Múzeum /Biblioteca Humanitatis Historica/

SÁFRÁNY Zsuzsa[nna]

1976 A mohácsi csata emléke egy néprajzi tárgyon. In: Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1976. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve.* 349–352. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

SOLYMOSSY Sándor

1926 Mohács emléke a néphagyományban. In: Lukinich Imre (szerk.): *Mohácsi Emlékkönyv 1526.* 335–348. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

SUDÁR Balázs

2002 „Görösgál ostroma” 1555-ben és a hódoltsági török epikus költészet. *Hadtörténelmi Közlemények* CXV. 2. 353–375.

2005 *A Palatics-kódex török versgyűjteményei*. Budapest: Balassi.

2006a Kanizsa ostroma (1601) török szemmel. *Hadtörténelmi Közlemények* CXIX. 4. 1025–1058.

2006b Török énekmondók Egerben. In: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás (szerk.): *Magyarország védelme, Európa védelme*. 199–211. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet – Dobó István Vármúzeum.

SZENDREY Zsigmond

1923–1924 Mohács a magyar folklórebán. *Ethnographia* XXXIV–XXXV. 1–3. 11–14.

TUSNÁDY László

1992 Magyar vonatkozású török népdalok. *Forrás* XXIV. 8. 51–55.

VARGA Szabolcs

2012 A bosnyák hőseposzok hódoltságképe. In: Ács Pál – Székely Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. 433–445. Budapest: Balassi.

Juhász Katalin

PhD, tudományos főmunkatárs,

ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet, Budapest

MTA Kiváló Kutatóhely

E-mail: juhasz.katalin@abtk.hu



ÚTMUTATÓ A KÖTET HASZNÁLATÁHOZ

A kötet négy nagy tematikus egységre tagolódik (*Magyar folklór és közköltészet, Népszokások, A Kárpát-medencei nemzetiségek folklórja, Díszítőművészet és anyagi kultúra*), melyeken belül a különböző szerzők tanulmányai folytatólagos számozást kaptak. A *Függelékbe* került a példatár összefoglaló táblázata, a képek jegyzéke, valamint a helynévmutató és -magyarázó. Az egyes fejezetek közötti tájékozódást a lapszéli margón feltüntetett fejezetszámok segítik.

A legtöbb fejezetben a tanulmány szövegébe ágyazva jelennek meg a szöveges szemelvények, adatok és zenei példák, a főszövegnél mindig kisebb betűnagysággal. Két fejezetben – Landgraf Ildikó magyar mondahagyományról (2.), valamint Mukicsné Kozár Mária szlovén folklórról szóló (11.) tanulmányában – ettől eltérően (az anyag természetéből adódóan) a példatár a tanulmány függelékébe került. A 3. (közköltészet) fejezetben idézett rövidebb versrészletek nem kaptak számozást, így a példák táblázatában sem szerepelnek; ennek megfelelően ezek a főszöveg (azonos betűmérettel is jelzett) szerves részeinek tekintendők. A szöveg szemelvények, folklór- és egyéb példák (*félkövér* betűtípussal jelzett) számozása folyamatos. A példák részletes adatait a kötet *Függelékében* található táblázat tartalmazza. A „Gyűjtés/felvétel helye” megjelölésénél a települések elnevezése és lokalizálása a tanulmányban a példák után, illetve a táblázat megfelelő oszlopaiban is az 1913-as *Helységnévtár* alapján szerepel. Ugyancsak a *Függelékbe* került a földrajzi tájékozódást segítő betűrendes helynévmagyarázó és -mutató. A „Forrás” oszlopban feltüntetett szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó szakirodalom az adott fejezet irodalomjegyzékében található meg. A sorszám mellett hangszóró ikon  jelzi, ha az adott példához hangzóanyag is tartozik. A hangzóanyagok a kötet online változatának weboldalán elhelyezett táblázatban egyszerű kattintással meghallgathatók és letölthetők. A QR-kód beolvasásával a teljes online tartalom mobiltelefonnal vagy más készülékkel is elérhető.



A kötet online kiadásának linkje:
<https://nti.abtk.hu/hu/kiadvanyok/online/mohacs>